

Norsk könssociologi – från problemorienterad empirism till poststrukturalistisk empirism?

Några betraktelser från en «outsider within»

Published in Sosiologisk tidsskrift 2003 Vol 11 (1): 45–53

Karin Widerberg, University of Oslo
karin.widerberg@sosgeo.uio.no

**Department of Sociology and Human Geography
University of Oslo**

P.O.Box 1096 Blindern
N-0317 OSLO Norway
Telephone: + 47 22855257
Fax: + 47 22855253
Internet: <http://www.iss.uio.no>

NORSK KÖNSSOCIOLOGI – FRÅN PROBLEMORIENTERAD EMPIRISM TILL POSTSTRUKTURALISTISK EMPIRISM? NÅGRA BETRÄKTELSE FRÅN EN «OUTSIDER WITHIN»

Karin Widerberg

Den norska könssociologins historia har ännu inte skrivits. I Lars Mjøsets monumentala bok om norsk sociologi (Mjøset 1991) – kurslitteratur på de flesta av landets sociologiska lärosäten – har könssociologi och feministiska sociologer *uttryckligen* exkluderats. I den flera år senare utkomna boken «Samfunn og vitenskap» (Engelstad m.fl. 1998) – kurslitteratur på ex.fac – där två av författarna är sociologer (Fredrik Engelstad och Ragnvald Kalleberg) är frånvaron av såväl perspektivet som personerna inte en gång kommenterat. Bokens 400 sidor innehåller sålunda endast två linjer om Harriet Holter.

Principiellt är sociologer av idag – naturligtvis – överens om att kön är en grundläggande samhällelig organiseringsprincip (inte den enda). Alla samhällen «gör kön» om än olikt vilket i sig är ett bevis på att kön är en social konstruktion. Alla samhällen är sålunda också könade, dvs ett samhälles struktur och funktionsätt är färgat av kön. På trots av denna enkla sociologiska logik finns det alltså ett motstånd mot att införliva den utmaning av den sociologiska disciplinen och dess «blick» som könssociologin erbjuder. Vad beror detta på? Detta är en fråga som framstår som särskilt sociologiskt intressant i ett land som Norge som har haft en omfattande och framgångsrik könsforskning. Det är nämligen bara på det abstrakt teoretiska och metateoretiska planet som könsforskningen osynliggöres. I sociologisk undervisning och i empirisk forskning göres kön relevant och utanför akademia har könssociologin varit av paradigmatiske betydelse. I media, i skolan och i hemmen har våra förståelser av kön och könsrelationer ändrats fundamentalt, vilket också materialiserats i form av sociala ordningar, regler och lagar. I denna process har könssociologin spelat en viktig roll och dess perspektiv och kunskaper har både välkomnats och uppskattats på politiskt håll. Och i vardagen är det en kunskap som används av enskilda kvinnor och män och som medverkar till förändring.

Mot denna bakgrund framstår det som viktigt att reflektera över könssociologins framtida öde och äventyr, dess möjligheter och begränsningar. Kan könssociologin behålla sin position innanför ämnet, i politiken och i vardagen? Vilka är hoten och utmaningarna och vilka är möjligheterna för förnyelse? Det är dessa frågor som upptar mig här men besvarandet förutsätter en viss tillbakablick, för

att förstå både potentialen för men också motståndet – både det externa och interna – mot en «bärekraftig könssociologi».

Norsk könssociologi har utmärkt sig både i en skandinavisk men också i internationell kontext. Vad har då varit dess karakteristika, gäller de än idag och har de samma kraft och betydelse? I «Kunskapens hus» (Slagstad 2000) tecknar Rune Slagstad en bild av det norska kunskapsrummet och försöker förklara både dess grundläggande principer och funktioner. Den täta kopplingen mellan politik och vetenskap alltsedan 1800-talet – ofta i en och samma person – och kopplingen mellan utbildning för borgerskapet och utbildning för folket, är enligt Slagstad hörnstenarna i det norska kunskapshuset. Eilert Sundt, den norska sociologins fader, argumenterade sålunda för ett underifrån perspektiv – och mot ett ovanifrån perspektiv där experter och traditionell vetenskap är utgångspunkten – genom att betona folks erfarenheter som bas och utgångspunkt för både kunskapsproduktion och politisk verksamhet. Detta var den historiska bakgrunden då samhällsvetenskaperna ännu inte hade tagit över scenen på femtitalet. Enligt Slagstad så kom samhällsvetenskaperna att delas upp i två läger; styringsvetenskaper (ekonomi och pedagogik) och oppositionsvetenskaper (sociologi och filosofi). Institutt for samfunnsforskning blev sociologins institutionella senter och här utvecklades underifrån perspektivet vidare. Resten, berättelsen om «problemorienterad empirism» och dess dominans innanför norsk sociologi och dess «guldålder», är välkänt för sociologer tack vare Lars Mjøsets arbete härom. Att «denne opposisjonelle samfunnsforskningen fikk sin kulminasjon i den nye kvinneforskningen, hvor det norske miljø hørte til den internasjonale avantgarde» – här citerar jag Slagstad (Slagstad 2000: 63) – är kanske mindre känt.

Jag vill här hävda att det var denna underifrån orientering som gav norsk könssociologi dess särprägel. Genom att inte vara så starkt uppknuten till teori och därmed till specifika teoretiska strömningar, undkom man de dogmatiska övningar man ägande sig åt i de övriga skandinaviska länderna på 70-talet, där inte bara frågan men också svaret «situerades» i teorin. Istället synliggjordes kön innanför norsk könssociologi genom att man underifrån och empiriskt genererade begrepp och teorier. Härigenom utvecklades nya begrepp och förståelser som inte rådande teorier i sig själva kunde ha stimulerat till. Och eftersom kvinnors situation tills dess hade varit «den mörka kontinenten» och en okänd terräng, fick man nu en kunskap som resulterade i en ny bild och förståelse av samhället. I det avseendet sådde könssociologin sålunda frön också till en ny sociologi.

Norsk könssociologi – den problemorienterade empirismens avantgarde

Det var detta underifrån perspektiv med den problemorienterade empirismen i högsätet, som var den norska könssociologins varumärke. Det var könsforskningen som fick feminister från hela skandinavien att vallfärda till Norge och fördjupa sig i dess texter, angreppssätt och metoder. Jag var själv inget undantag. Från och med 1974 deltog jag regelbundet på alla de norska könsforskningskonferenser och -seminarier som gavs. Det var där jag tyckte jag lärde mig något nytt. Jag visste aldrig vilka resonnemang som skulle föras, vilka argumenten var eller vilka konklusioner artiklarna eller böckerna skulle komma fram till. Det var något helt annat än könsforskningen i Sverige – min egen inkluderad – där vi höll oss till de teoretiska riktlinjerna som visserligen skulle beläggas empiriskt men där vi inte uppmuntrades se mer än det som teorin kastade ljus över. Den norska könssociologin tände mig intellektuellt, helt enkelt. Jag sökte sålunda forskarstipend för att få vara vid en norsk kvinnoforskningsmiljö och efter 6 månader på kvinnorrätten i Oslo 1979, bestämde jag mig att ta steget fullt ut och söka en försteamanuensistjänst i Norge, på institutt for rettsociologi i Oslo. 1983 flyttade jag med man och två små barn – en pojke på 6 månader och en flicka på 2 år till Oslo. Jag och min lilla familj emigrerade sålunda på grund av könssociologi, till könssociologins förlovade land.

I likhet med könsforskningen i andra länder, hade den norska könsforskningen en tvärvetenskaplig orientering. Detta av både praktiska skäl – vi var så få, ofta den enda på institutionen som var intresserad av ett könsperspektiv – och kunskapsmässiga orsaker. Vi hade helt enkelt för lite både empiri och teori att bygga på innanför våra respektive discipliner och dessutom utgick vi ifrån att kön bäst kunde förstås på tvärs av ämnesindelningarna, vilka i sin tur t.o.m. kunde misstänkas för att blockera eller försvåra fruktbara förståelser av kön. Könsociologin var sålunda inte bara influerad av andra discipliners angreppssätt och metoder utan spelade också en viktig roll för hur könsperspektivet kom att utvecklas inom de andra disciplinerna. Den norska sociologins starka ställning på 70- och 80-talet i kombination med «en» Harriet Holter – den norska könsforskningens mor – gav könsociologin en framträdande roll innanför könsforskningen i Norge. Och det för mig över till ett annat för norsk könsociologi karaktäristiskt drag, nämligen miljöbyggnad.

De personer som varit helt avgörande för utvecklingen av norsk könsforskning, har inte bara utmärkt sig genom sina individuella prestationer utan också genom sina miljöbyggande insatser, vars make vi inte finner i andra länder. Harriet Holters olika «paraplyprojekter», som samlade kvinnoforskare från olika discipliner och från olika delar av landet till forskningssamarbete och handledning under löst definierade teman (tex «kvinner i felleskap»), är ett exempel härpå.

Tove Stang Dahl samlade också kvinnoforskare från olika discipliner och ur denna forskningsmiljö lades grunden både för ett nytt juridiskt område – kvinnorett – men också för en kvinnorättslig arbetsmodell som senare exporterats till olika länder och världsdelar, där den implementerats med stor framgång. Helga Hernes, som samlade könsforskningsmiljöet genom bokserien «Kvinnors liv og levekår» är ytterligare ett exempel på miljöbyggning som lämnat djupa spår efter sig. Listan skulle kunna göras mycket längre, här är de bara nämnda som exempel på en norsk könsforskningstradition som haft två viktiga resultat. För det första så innebar miljöbyggningen en aktiv rekrytering av könsforskare och när de väl var infångade av «nätet» så blev de föremål för «kompetansutveckling» vilket gjorde att de fortsatte som forskare samtidigt som en hög forskningsproduktivitet garanterades. För det andra, så garanterades samarbete och tänkning på tvärs av ämnesdiscipliner.

Såväl när det gäller perspektiv (underifrån, problemorienterad empirism) som roll i miljöbyggandet, hade könssociologerna en framträdande plats i den norska könsforskningen och detta är grunden, vill jag hävda, för den paradigmatiska betydelse könsociologin i sin tur fick både i politiken och i vardagslivet. Ett inte obetydligt antal kvinnor som deltog i könsforskningen på 70- och 80-talet, gick senare över till administrationen och politiken där de fick en chans att försöka omsätta och operationalisera könsperspektivet. Den täta koppling mellan politik och vetenskap i Norge som påtalats av Rune Slagstad, är här särskilt tydlig och den har varit en garant för det politiska stöd som könsforskningen haft. Att kvinnoforskare dessutom har rekyterats till ledande politiska positioner har stärkt dessa band mellan politik och vetenskap. Dessa kopplingar och nära band och att man delar en gemensam bakgrund, har givit norsk könsociologi dess karaktär och styrka. Liknande relationer och mönster går inte att urskilja vare sig i Sverige eller Danmark (de länder jag har bäst kännedom om).

Låt mig avsluta denna solskenshistoria genom att ge två exempel på den typ av kunskap som producerades under den norska könsociologins guldålder. För det första synliggöringen av det obetalda kvinnoarbetet och dess konceptualisering i termer av omsorgsarbete och omsorgsrationalitet. Med Kari Wærness i spetsen blev Norge det ledande landet på detta forskningsområde. Det var, vill jag hävda, applikationen av en problemorienterad empiricism på en norsk verklighet där kvinnor i större utsträckning än i de övriga skandinaviska länderna utförde oavlönat omsorgsarbete, som fick könsociologerna både att utforska, se och begreppsliggöra dessa aspekter av kvinnors situation. Aspekter som i de övriga skandinaviska länderna osynliggjordes både på grund av struktur, ideologi och teoretiska perspektiv. Den politiska och sociala betydelsen av denna forskning kan inte nog understrykas. Idag är dessa begrepp och förståelser allemansägo, inte

minst för att de materialiserats i en mängd ordningar och lagar (pensioner, försäkringar etc).

Sexualiserat våld är det andra exemplet. Det är ett begrepp som utvecklats i Norge men som efterhand övertagits internationellt (sexualized violence). Avsikten är att ge uttryck för en förståelse av sammanhang mellan olika typer av våld mot kvinnor, där den könade dominans-underordningsrelationen utgör basen. En förståelse som i sin tur baserade sig på en mängd empirisk forskning rörande våld mot kvinnor (kvinnomisshandling, pornografi, prostitution, våldtäckt och sexuella övergrepp mot barn). Också här hade underifrån perspektivet och den problemorienterade empirism varit ledstjärnan. Och också här hade pionärerna och frontfigurerna – Tove Stang Dahl, Harriet Holter, Cecilie Høigård, m.fl. – samlat forskarstyrkor runt sig. Även på detta forskningsområde blev sålunda den norska könsforskningen internationellt ledade, vilket bl.a. har dokumenterats i diverse EU-dokument. Att det ideologiska klimatet i Norge möjliggjorde för kvinnorörelsen att organisera sig runt dessa frågor, understödde naturligtvis både forskningens villkor, inriktning och genomslagskraft. I Danmark där ett dylikt klimat och rörelse har saknats, finner vi inte heller någon omfattande eller framträdande forskning på detta fält. I likhet med vad som ovan sagts om oavlönat omsorgsarbete, så kan implikationerna av forskning rörande sexualiserat våld inte nog understrykas. Även här har dessa begrepp och förståelser blivit en del av vårt vardagsspråk och även här har förståelserna materialiserats i form av olika ordningar och lagar.

Ovan har jag försökt underbygga det jag inledningsvis hävdade, nämligen att norsk könssociologi har producerat ny kunskap – internationellt uppskattad och till och med omtalad som «avantgarde» – som har varit av paradigmatiske karaktär i bemärkelsen att den ändrat hur vi tänker och lever. Men hur ser då situationen ut idag? Är betingelserna de samma och är «vi» de samma? Eller är situationen så annorlunda att den kräver en nyorientering om könssociologin ska ha framtiden för sig? Utan anspråk på att försöka ge några uttömmande svar på dessa frågor vill jag peka på några utmaningar och möjligheter som skulle kunna förlänga glansen från guldålderns dagar.

Den strukturella utmaningen

Det är framförallt två – sammanhängande – utmaningar som jag menar att vi måste beakta. För det första den ändrade strukturella situationen för dagens könssociologi. Den nya generationen studenter och unga forskare, födda på 1970-talet, skiljer sig fundamentalt från guldålder-generationen. Det handlar om strukturella skillnader som jag tror kommer att inverka på hur den yngre generationen kommer att förstå och köna både forskning och vardagsliv.

De utgör den första generation som alla (så gott som) har haft lönearbetande mödrar och/eller mödrar som varit ensamförsörjare, och som fått uppleva skilsmässa i större skala, som något vanligt och inte avvikande. De är också den första generationen som har vuxit upp med jämställdhetsideologin, både i hemmet och i skolan. Jämställdhet har härigenom blivit ett tema för diskussion och förhandlingar, även om den inte alltid har förverkligats.

Som helhet tycks det som om utvecklingen gått hand i hand med de unga kvinnornas intressen. Några vill till och med påstå att de favoriseras – på pojkar-
nas och de unga männens bekostnad. Flickorna är, hur som helst, de som går ut ur skolan med de högsta betygen. Det hävdas att dessa kvinnor i Skandinavien, som nu fyller upp universiteten tack vare bättre betyg och «riktigare» kulturellt kapital (den typ av kunskaper, kompetens och egenskaper som efterlyses i det moderna samhället) – än vad männen i samma generation har –, ser på sig själva primärt i termer av individer och inte i termer av kön. För de unga kvinnorna ligger framtiden öppen. Det är bara att ta för sig. Det är nu upp till dem själva vad de vill göra med sina liv. De har rätt till allt.

Oavsett hur utbredd eller välgrundad ovanstående bild är så är det ofruktbart, menar jag, att endast använda den för att försöka visa hur «fel de unga kvinnorna har», det vill säga, att bemöta deras position och föreställningar med «vänta ni bara tills ni kommer ut i jobb och får barn...», och överhoppa dem med uppgifter om diskriminering och förtryck. För det första så är det naturligtvis positivt att unga kvinnor av idag utgår ifrån, förväntar sig och förmodligen kräver jämställdhet i framtida relationer både i jobbet och i hemmet. Antagligen får de därför också mer och tar också större plats än vad tidigare generationer fick eller tog. För det andra inbjuder deras föreställning om jämställdhet till en utforskning av hur de upplever och förstår kön.

När det gäller de unga männen så framställs de ofta som förlorarna, både i relation till sina jämnåriga kvinnor men också i relation till tidigare generationer män. De får sämre skolbetyg och de manliga privilegierna tycks ha lösts upp. De varken får, har rätt att kräva eller kan förvänta sig service från mödrar, systrar eller flickvänner. De är inte längre «den ende» för de unga kvinnorna. Vänner och vänskap tycks ha tagit denna roll. Till detta kommer att de unga kvinnorna är ekonomiskt och reproduktivt oberoende och självständiga. De unga männen måste satsa på jämställdhet om de ska ha en chans att etablera familj och undvika skilsmässa. Detta är något som de unga manliga ingenjörer jag intervjuat på ett forskningsprojekt om trötthet och trötthetshantering starkt betonade. Dessa män begränsade sin tillgänglighet för arbetsköparen, berättade de, för att undvika familjekonflikter och skilsmässa. De unga männen av idag måste sålunda föra en kamp för en ny mansroll både i hemmet och på jobbet.

Jämställdhetsideologi och dess materialisering – i form av sociala ordningar som gör det möjligt att kombinera hem, barn och jobb (föräldraledighet, daghem, fritidshem, skolmåltider, etc.) – som gått hand i hand med utvecklingen av «välfärdssamhället», har möjliggjort en nedtoning av kön (som struktur och ideologi) och en betoning av individualism. Det är sålunda en individualism som bygger på och tar jämställdheten för given. En individualism som sålunda också är generationsspecifik och som innebördsmässigt därför inte automatiskt kan överföras till tidigare generationer och epoker. Individualism kan sålunda betraktas inte bara som ett tidens tecken utan även som en strukturell möjlighet.

De unga männen kan emellertid mot bakgrund av just jämställdhetsideologin tvingas bort från individualism till en politisering av sitt kön, som en följd av att de i arbetslivet – det vill säga de unga jämställda männen med familj – positioneras på samma sätt som kvinnor. Till skillnad från de unga kvinnorna kan de ha svårt att identifiera sig med sitt eget kön (fäder eller de äldre generationerna män). De har mer gemensamt med kvinnor i den egna generationen än med män i andra generationer.

Det jag här försöker antyda är att kvinnor och män i den yngre generationen positioneras mer likt idag och att deras kunskapspositioner i det avseendet kan förväntas vara mer lika och framstå som «okönade» i skolan och på universitetet. Det är kanske först när de blir äldre och får barn som kön görs och blir mer relevant också när det gäller kunskapspositioner.

Om vi utgår ifrån att det ligger något i den bild jag tecknat av dagens unga kvinnor så innebär en dylik positionering, som ju skiljer sig markant från tidigare generationer intellektuella kvinnor, att de kommer att få både annorlunda erfarenheter men kanske också tolka likartade erfarenheter på ett annat sätt än tidigare generationer kvinnor och feminister. När det gäller universitetet, så kan kvinnors antal idag och det faktum att de klarar sig så bra i utbildningssystemet osynliggöra eller bagatellisera betydelsen av universitetets manliga doxa och traditioner. Kvinnor behöver inte heller gömma sina kroppar eller sin sexualitet, åtminstone inte de som är begåvade och/eller smala (detta tema belyses i Dorthe Marie Söndergaards avhandling, 1996). Till skillnad från guldålders-generationen kan kvinnor därför knappast förväntas se sig som eller agera som «outsiders within». Ett kritiskt förhållningssätt till vetenskapen, dess traditioner, mål och procedurer kan utifrån en dylik positionalitet förväntas avta eller baseras på erfarenheter som förstås i andra termer än kön. Det är kanske snarare etnicitet som kan förväntas inta den kritiska rollen. Akademiens internationalisering öppnar för andra förståelser av kunskap och kunskapsformer, vilket gör våra egna kunskapsmodellers «lokalitet» synligare. Att nu invandrarna – första och andra generationen – äntligen börjar märkas i akademia kan nog också förväntas bidra till ett ifrågasättande av rådande kunskapstraditioner. Det globala perspektivet

framstår sålunda för mig som det mest troliga redskapet i den framtida vetenskapskritiken.

Sammanfattningsvis vill jag hävda att kön göres och förstås generationsspecifikt, vilket innebär att äldre generationers sätt att tematisera och förstå kön inte automatiskt kan locka de yngre till könsforskning. För att kunna rekrytera dagens unga studenter och forskare, måste könsforskningen också utgå ifrån den strukturella situation som dagens unga kvinnor och män befinner sig i. Och den ändrade teoretiska situationen

Den teoretiska utmaningen

Poststrukturalistisk teori slog tidigt igenom innanför könsforskningen. Det konstruktivistiska budskapet när det gäller meningsproduktion i allmänhet och könsförståelser i synnerhet, framstod i flera avseenden som en «naturlig» förlängning av det feministiska projektet. Dualistiska och dikotoma könsförståelser måste avslöjas och avväpnas som de sociala fiktioner (konstruktioner) de är för att möjliggöra liv som «an(other) other». Att angreppssättet var teoretiskt sofistikerat och poetiskt artikulerat, har *naturligtvis* inte avskräckt de yngre generationerna. Tvärtom, har nya och svårtillgängliga texter alltid utgjort en extra lockelse för de yngre generationerna som härigenom ofta kunnat uppleva sig få ett övertag gentemot lärarna. I tillägg härtill och mycket viktigare är dock att den poststrukturalistiska förståelsen av subjektet svarar till hur den yngre generationen individualister kan eller önskar förstå sig själva. De kan – eller önskar – med andra ord läsa in sina erfarenheter och situationer i de poststrukturalistiska texterna. Texterna handlar om dem, deras situation och det samhälle de lever i. Betoningen av mening och text (framför struktur) framstår också som ett viktigt och riktigt fokus, då det är så verkligheten tycks göras idag då allt och överallt är genommedierat.

Mot denna bakgrund framstår «den goda gamla problemorienterade empirismen» som i högsta graden oaktuell. Erfarenhetsbegreppet är idag – tack vare poststrukturalismen – ett «contested area». Hur vi ska närma oss, undersöka och tolka, erfarenheter när språk och diskurser ställs i fokus, är en utmaning som få sociologer hitills gett sig i kast med. Istället har man klamrat sig fast till den verklighet som nu poststrukturalisterna försöker rycka undan grundvalen för. Könssociologerna utgör tyvärr i allmänhet här inget undantag. Att det går att möta denna utmaning på ett för just sociologer – vad är vi utan empiri = insamlade erfarenheter, det är ju vår *raison d'être*!? – fruktbart sätt visar dock Dorothy E. Smith på i sin artikel med den talande titeln «Telling the truth after postmodernism» (Smith 1966). Här förankras diskurserna i samhandlingsrelationer, vilket synliggör hur diskurserna relationellt och strukturellt genereras. Hon bygger sina resonemang på Meads teorier om selvet som relationellt och kontextuellt samt Bakhtins sociala språkteori. Därmed undgår hon den fällan hon kritiserar kon-

struktionister för att gå i då de med sitt fokus på diskursen har som underliggande premisser ett autonomt och «ensamt» subjekt utan fundament i en materiell och social gemenskap. Med Smiths angreppssätt blir språket ett kommunikationsmedel snarare än ett kommunikationsteoretiskt objekt som kan studeras isolerat eller postuleras vara alla tings ursprung. Diskursivt förmedlade erfarenheter måste sålunda förstås relationellt i de sociala praktiker ur vilka de genereras. Genom att diskurserna ej förstås strukturellt frikopplade undviker man också att de essentialiseras. Med andra ord en klart sociologisk tillnärmning till diskurser. I skandinavien har denna artikel, så vitt jag kan se, ännu ej satt sina spår innanför könssociologin. Men det är hög tid att vi arbetar in det poststrukturalistiska perspektivet om vi vill att könssociologi ska få en framträdande plats innanför könsforskningen också i framtiden. Detta arbete kommer – som en tilläggsvinst – att resultera i en välbehövlig metodutveckling som naturligtvis kommer att komma hela disciplinen till godo. Om könssociologi i likhet med vid förra korsvägen, lyckas gå i fronten för denna förnyelseprocess och resultera i rubriker som «norsk könssociologi – den poststrukturalistiska empirismens avantgarde» är ännu en öppen fråga. Isåfall måste vi denna gången smälla mer i dörrarna till kunskapens hus, så att det vi gör inte kan överses även nästa gång sociologins historia ska skrivas.

Referencer

- Engelstad, Fredrik, Grennes, Carl Fredrik, Kalleberg, Ragnvald & Malnes, Raino (1998): *Samfunn og Vitenskap. Samfunnsfagens fremvekst, oppgaver og arbeidsmåter*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Mjøset, Lars (1991): *Kontroverser i norsk sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Slagstad, Rune (2000): *Kunnskapens hus*. Oslo: Pax forlag
- Smith, Dorothy E (1996): Telling the Truth after Postmodernism, *Symbolic Interaction*, Vol 19, no 3
- Søndergaard, Dorte Marie (1996): *Tegnet på kroppen*. København: Museum Tusulanums forlag.